
Reflexen

R.T. te Velde

Als dit nummer verschijnt, bevinden we ons al een jaar in de coronacrisis. Toen begin 2020 de eerste berichten doordrongen over een virusuitbraak in de Chinese stad Wuhan, konden weinigen zich voorstellen dat de pandemie die daaruit voortkwam zo langdurig het leven in de greep zou houden. Ikzelf dacht in ieder geval dat het zo rond de zomer wel weer over zou zijn, de zomer van 2020 dan welteverstaan.

De coronacrisis legt veel zaken bloot die anders verborgen bleven of waar we in de snelheid van het leven aan voorbij konden gaan. Ik denk aan de sterk uiteenlopende reacties die mensen laten zien: ontkenning, angst, woede, berusting. Onder de rationele argumenten die gebruikt worden voor of tegen een strenge lockdown, voor of tegen het dragen van gezichtsmaskers, voor of tegen vaccinatie blijken primaire emoties te liggen die per persoon verschillen. Dat maakt het ook zo lastig om elkaar te begrijpen en te bereiken. De spanningen die dit oproept bijvoorbeeld binnen een schoolteam, een voetbalclub en ook een gezin vormen wat mij betreft een van de naaste bijwerkingen van de crisis. Ongewild treden er verzuring en verwijdering op in de onderlinge verhoudingen, terwijl we elkaar juist nu zo nodig hebben.

Ook op het terrein van de theologie roept de coronacrisis thema's naar boven die lange tijd niet zo sterk in de aandacht stonden. Dit keer gaat het mij niet om de bekende en belangrijke vragen rond de voorzienigheid van God. Ook wil ik niet ingaan op de impact die de coronabeperkingen hebben op het functioneren van de kerken, bijvoorbeeld als het gaat om de invulling van kerkdiensten, het jeugdwerk en het pastoraat. Daarover is al het nodige geschreven. In deze Reflexen wil ik inzoomen op de relatie tussen overheid en kerk, waarbij ook de taak van de overheid en de plaats van de kerk in de samenleving aan de orde zijn.

Staphorst

Het afgelopen jaar heeft een aantal incidenten gekend waarbij onmiddellijk de vraag naar de positie van kerk en religie gesteld werd. Het Staphorst-effect deed ook nu weer opgeld: de keuze van de hersteld hervormde kerk in Staphorst om – met inachtneming van de 1,5 meter afstand en andere hygië-

nemaatregelen – honderden kerkgangers in de diensten toe te laten, leidde tot massale media-ophef, en was de directe aanleiding voor de vertegenwoordigers van kerken in het CIO (Interkerkelijk Contact in Overheidszaken) om vrijwillig een beperking van het aantal kerkgangers tot maximaal 30 toe te zeggen aan minister Grapperhaus van Justitie en Eredienst.

In de publieke opinie blijven kerken de gebeten hond. Ook onder christenen klinken er pleidooien om tot een wettelijke beperking van het recht op uitoefening van de godsdienst te komen. Het is de vraag of dat nodig is. Kerkrecht docent K.W. de Jong is in een aantal blogs ingegaan op vragen rond grondrechten in relatie tot de coronacrisis (zie verschillende bijdragen op blog.kerkenrecht.nl). In het algemeen geldt al dat de vergaande beperkingen die de overheid aan het maatschappelijk leven oplegt op gespannen voet staan met grondwettelijke vrijheden. De Raad van State heeft uitgesproken dat zulke beperkingen in feite alleen ‘voor een korte periode’ toelaatbaar zijn, wanneer een ‘acute noodsituatie’ daar om vraagt. De coronapandemie zou als een langgerekte noodsituatie kunnen worden opgevat, maar dat is een weinig plausibele interpretatie. Het is duidelijk dat de regering maatregelen moet treffen ter bescherming van de volksgezondheid, maar daarbij moet de proportionaliteit in het oog gehouden worden ten opzichte van de inperking van grondrechten. Een verbod op het houden van kerkdiensten of een fundamentele inperking daarvan behoort niet tot de bevoegdheid van de overheid.

Deze overwegingen zijn niet slechts juridisch van belang. Wanneer een ‘redelijke uitleg’ gevolgd wordt van de grondwettelijke vrijheid van godsdienstoefening in relatie tot de beperkingen met het oog op de volksgezondheid, zal er ten minste een ‘uitoefening van enige betekenis’ mogelijk moeten blijven. Hierin ligt de erkenning opgesloten, dat erediensten en andere onderdelen van het kerkelijk leven een eigen waarde vertegenwoordigen, die niet zomaar terzijde geschoven kan worden. Het recht op godsdienstoefening beschermt deze waarde, die niet van buitenaf kan worden vastgesteld. Het is aan de kerk zelf om te bepalen wat tot de ‘uitoefening van enige betekenis’ behoort, en om daar dan ook voor te staan. Theologisch gesproken zou het dan in ieder geval moeten gaan om de verkondiging van het evangelie, maar ook om de bediening van de sacramenten. De kerk kan zich vrij voelen om het avondmaal te blijven vieren – op een veilige manier – en om de doop te blijven bedienen aan kinderen van de gemeente en aan allen die tot geloof komen en tot de kerk willen toetreden. Daarvoor is geen schroom of verontschuldiging nodig: dit is de kern van kerk-zijn, en daarmee moet de kerk voortgaan ook en juist in tijden van crisis.

Uiteraard wil dit niet zeggen dat kerken met een soort cowboymentaliteit zich aan elke richtlijn van de overheid en aan elke maatschappelijke verant-

woordelijkheid kunnen onttrekken. Het recht op godsdienstoefening is een kostbaar recht dat juist in deze tijd gekoesterd moet worden, maar het is geen absoluut recht dat elke inperking uitsluit. De overheid respecteert in vergaande mate de vrijheid van kerken om binnen de eigen gebouwen en activiteiten zelf te bepalen hoe de zaken toegaan. Toch zijn er voorschriften op het terrein van veiligheid, brandpreventie et cetera, waaraan kerken in Nederland zich niet kunnen onttrekken. Wanneer uit een controle van de brandweer blijkt dat de inrichting van een kerkzaal niet aan de veiligheidsnormen voldoet, kan wel degelijk het gebouw tot nader order gesloten worden. In het samenspel tussen kerken en verantwoordelijke instanties lukt het in principe altijd om hier tot een verantwoordelijke invulling te komen. Die route is mijns inziens ook in het omgaan met de coronamaatregelen begaanbaar. Het nadeel van landelijke overheidsmaatregelen – afgezien van de basisregels van afstand en hygiëne – en van het centraal doorvoeren daarvan in kerkgemeenschappen, is dat er geen rekening wordt gehouden met regionale verschillen en met plaatselijke omstandigheden. In het eerdergenoemde incident met de hersteld hervormde kerk in Staphorst kwam de waarnemend burgemeester G.J. Kok (VVD) met een verrassend laconieke reactie. Hij had geen moment overwogen of hij moest ingrijpen bij de diensten met honderden bezoekers: ‘Want het ligt heel simpel: de kerk voldoet aan alle richtlijnen die er liggen.’

Over de oceaan

Zulke nuchterheid is niet iedereen gegeven. Dat wordt ook duidelijk wanneer we een kijkje nemen aan de overzijde van de oceaan. Onder christenen in de VS laaien de debatten over religieuze vrijheid en overheidsbemoeienis nog wat hoger op dan in ons polderlandje. Ongetwijfeld speelt daarin mee dat de Amerikaanse cultuur sterk op individuele vrijheid gericht is. Evenals velen zich het recht niet willen ontfemen om een vuurwapen te dragen ter zelfverdediging, is het protest tegen de verplichting om gezichtsmaskers te dragen en om zo veel mogelijk thuis te blijven vurig en bij tijden agressief. In het koor van protestanten mengden zich ook enkele boegbeelden van Amerikaanse kerken. Afgezien van de smeulende sentimenten komen daar interessante theologische kwesties naar voren.

Eind juli 2020 publiceerde de Grace Community Church in Californië een verklaring over het besluit om door te gaan met fysieke kerkdiensten en daarbij de gezondheidsvoorschriften van de staat te negeren (de verklaring is gepubliceerd op www.gracechurch.org). Deze kerk wordt geleid door de bekende prediker en schrijver John MacArthur. De verklaring heeft de prikkelende titel ‘Niet Caesar maar Christus is het Hoofd van de kerk’ (‘Christ, not Caesar, Is Head of the Church’). Met een beroep op ‘bijbelse principes’ en

in uitgesproken gehoorzaamheid aan Gods 'wil en bevelen' stelt deze kerk zich niet te kunnen neerleggen bij de door de regering opgelegde onderbreking van de wekelijkse erediensten. Dat zou namelijk betekenen dat men ongehoorzaam is aan 'de duidelijke opdrachten van onze Heer'. Door de tegenstelling zo aan te scherpen, vraagt Grace Community Church in feite van alle oprechte christenen dat zij niet 'Caesar' maar Christus gehoorzamen.

Als nadere onderbouwing spreekt de verklaring van MacArthur c.s. over de drie 'instellingen' in de menselijke samenleving: de familie, de staat en de kerk. De stelling is dat elk van deze drie een eigen domein of sfeer van gezag heeft, waarin de andere instellingen niet mogen binnendringen. Het evidente voorbeeld is dat een huisvader slechts gezag heeft over zijn eigen gezin, en niet over de burens. Op dezelfde manier geldt dit, volgens Grace Community Church, voor de staat ten opzichte van de kerk: de burgerlijke overheid is er om toe te zien op burgerlijke vrede en welzijn en die te beschermen binnen de grenzen van een natie of politieke gemeenschap. De overheid mag zich echter geen gezag toeëigenen over de leer, de praktijk of het beleid van de kerk. De toepassing is snel gemaakt: het komt de staat van Californië niet toe om gemeentezang te verbieden, het dragen van gezichtsmaskers in de kerk te verplichten, of een maximum aantal bezoekers vast te stellen.

De stellingname van MacArthur en zijn kerk is niet onweersproken gebleven. Een aantal verhelderende blogs werd geschreven door dr. Bradford Littlejohn. Littlejohn is oprichter en 'president' van het Davenant Institute, een stichting die gewijd is aan de herontdekking en de actualisering van theologie en ethiek van de Reformatie. Hij schreef een proefschrift over de notie van christelijke vrijheid en de debatten daarover tussen Richard Hooker en een aantal Engelse puriteinen. Uit de diverse bijdragen van Littlejohn aan het politiek-theologische debat (www.davenantinstitute.org/blog, post van 5 augustus 2020; blogs.mereorthodoxy.com/brad, bijdragen van 12 augustus en 12 oktober 2020) geef ik enkele belangrijke inzichten door.

Standen en sferen

Allereerst over de gedachte van de drie maatschappelijke instellingen: familie, staat en kerk. Het pleidooi om deze drie domeinen te onderscheiden en te respecteren wordt breed in de christelijke traditie onderschreven en kan zich op bijbelse uitgangspunten beroepen. Maarten Luther, bijvoorbeeld, sprak in deze zin over de drie 'standen' (*Stände*) die in de ethiek elk een eigen behandeling vergen. In de Nederlandse context gaan de gedachten wellicht naar Abraham Kuyper en diens leer van 'soevereiniteit in eigen kring'. Littlejohn wijst op complicaties in de toepassing van deze concepten op de huidige coronacrisis. Niet alleen is historisch gezien de complexiteit van de samenle-

ving zozeer toegenomen dat de simpele verdeling van bevoegdheden met een beroep op ‘bijbelse principes’ geen hout snijdt, tenzij men met een theonomistische visie de lijnen van het oudtestamentische Israël één op één wil doortrekken naar de huidige samenleving. Bovendien ligt het in de aard van de drie genoemde domeinen – familie, staat en kerk – dat ze elkaar op allerlei manieren raken en overlappen. Het is misleidend om over ‘sferen’ of ‘kringen’ van soevereiniteit te spreken alsof deze van elkaar gescheiden functioneren. Inderdaad heeft de kerk een eigen ‘geestelijke regering’, met als kern de prediking van het Woord van God, de bediening van de sacramenten, en de uitoefening van de kerkelijke tucht. Daaromheen ligt echter een heel terrein van vragen van praktische aard: wanneer, waar, hoe vaak, hoe lang worden erediensten gehouden? Hoe richten we de viering van het avondmaal in, moet er uit één gemeenschappelijke beker gedronken worden of zijn afzonderlijke glaasjes ook toegestaan?

Bij zulke praktische vragen zijn twee verdere beginselen uit de reformatische theologie van belang. Het eerste is de notie van *adiafora* of ‘middelmatige zaken’. Niet voor elk onderdeel van het christelijke en kerkelijke leven zijn evidente, algemeen geldige en onopgeefbare voorschriften uit de Bijbel af te leiden. Er is ruimte om van mening te verschillen over bijvoorbeeld liturgische gewaden en gebaren. Ook in de omstandigheden van vandaag is het belangrijk om onderscheid te blijven maken. Het fundamentele recht van de kerk om erediensten te blijven houden betekent niet dat dit per sé in dezelfde vorm en met het gelijke aantal kerkgangers moet plaatsvinden. Aanpassingen die met het oog op de volksgezondheid noodzakelijk zijn, vallen onder de ‘middelmatige zaken’ waarvan de kerk zegt: mooi als het op de ene manier kan, maar geen ramp als het op een andere manier moet. Geloofsgemeenschappen die tussen deze twee niveaus geen onderscheid maken, bewijzen zichzelf en collega-kerken een slechte dienst. Koste wat het kost vasthouden aan fysieke kerkdiensten met een – binnen de coronamaatregelen – maximaal aantal deelnemers en ongelimiteerde gemeentezang wordt ten onrechte gepresenteerd als een heilig recht van de kerk. De emotie daarachter is te begrijpen: wij willen de lofzang gaande houden, en we hebben de voeding met het Woord van God zo nodig, juist in deze onzekere en bedreigende tijd. Toch is het wenselijk dat bij die eerste impuls ook de ‘gave des onderscheids’ en het gezond verstand worden ingeschakeld. Alle aspecten van de eredienst even principieel laden, zonder open te staan voor verschil in gradaties, leidt tot een massieve opstelling die naar buiten toe vervreemdend werkt en – belangrijker! – naar binnen toe een gezonde geestelijke beoordeling van ‘het ene noodzakelijke’ in de weg staat.

Een ander onderscheid dat hierbij aansluit, heeft rechtstreeks betrekking

op de bevoegdheid van de overheid ten opzichte van de kerk. Het gaat om de onderscheiding tussen ‘gezag over de heilige zaken zelf’ (*ius in sacra*) en ‘gezag over zaken die om het heilige heen liggen’ (*ius circa sacra*). Terwijl de discussie over de *adiafora* speelt op het terrein van de ethiek en de praktische vormgeving, ligt dit tweede onderscheid meer op het vlak van de publieke verhouding tussen kerk en staat in juridische zin. Het is een groot goed dat kerken en geloofsgemeenschappen zelf kunnen beslissen over hun identiteit en hun kerntaken, zonder dat de burgerlijke overheid zich daar inhoudelijk mee bemoeit. Voor christenen van gereformeerde overtuiging gaat het uiteraard om meer dan ‘zelf beslissen’: in ons geloof en leven willen wij gehoorzaam zijn aan het Woord van God. Deze gehoorzaamheid vraagt om vrijheid van geweten (innerlijk) en vrijheid van godsdienstoefening (uiterlijk). Een politiek voorschrift over hoe wij geloven en denken moeten, hoe wij de Schrift lezen en de waarheid van het evangelie belijden, hoe wij bidden en aanbidden, is ondenkbaar en onverdraaglijk. In verschillende periodes van de geschiedenis zien we wel hoe op allerlei manieren staatsbemoeienis en invloed van de ‘publieke opinie’ doorsijpelen, en ook in onze tijd is het *ius in sacra* geenszins onaangevochten – denk aan de bestrijding van ‘discriminatie’ en het opkomen van een maatschappelijk dominant denken over ‘gender’ en relatievormen. De noodzaak om te staan voor dat ‘heilig recht’ van de kerk om de inhoud van verkondiging en onderwijs zelf te bepalen, gaat samen met de erkenning dat de overheid langs de randen van dat ‘heilige’ een taak heeft om ter wille van openbare orde, veiligheid en recht in de samenleving eisen te stellen en grenzen te trekken. Dr. Brad Littlejohn laat zien dat de Grace Community Church van John MacArthur ten onrechte een absolute bevoegdheid voor de kerkelijke ambtsdragers opeist om niet alleen de inhoud maar ook de vormgeving van het kerkelijk leven te bepalen zonder zich iets van de verantwoordelijkheid en het gezag van de burgerlijke overheid aan te trekken. Met een scherp oordeel stelt Littlejohn dat dit niet in lijn met de ‘magisterial Reformation’ is, maar eerder een erfenis van de 16de-eeuwse wederopers.

Leren van vroeger

De vraagstukken die ons vandaag bezighouden naar aanleiding van de coronacrisis hebben altijd al de aandacht gehad van gereformeerde theologen. Bij wijze van voorbeeld haal ik de *Synopsis purioris theologiae* uit 1625 aan. Dit is niet helemaal willekeurig, omdat ikzelf met zo’n vijftien collega’s uit binnen- en buitenland betrokken was bij een nieuwe, Latijns-Engelse uitgave van dit standaardwerk van gereformeerde theologie uit de tijd rond de Dordtse Synode. Afgelopen zomer werd met de verschijning van het derde deel dit project afgerond (de drie delen verschenen achtereenvolgens in 2014, 2016 en

2020 bij uitgeverij Brill in Leiden). Vanwege de beperkingen in verband met corona kon een feestelijke boekpresentatie helaas niet doorgaan.

Eén van de hoofdstukken in deel 3 van de nieuwe uitgave van de *Synopsis* gaat over ‘De burgerlijke overheid’. De bespreking van dit onderwerp is in lijn met wat artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis uitspreekt, maar gaat op een wetenschappelijke manier dieper op een aantal aspecten in. Uiteraard vallen meteen enkele verschillen op in hoe de taak van de overheid en de verhouding van staat en kerk in de vroege 17de eeuw werden omschreven ten opzichte van hoe wij dat vandaag de dag gewend zijn. In een ‘republiek’ die vrijwel een geheel christelijk karakter draagt – ondanks de confessionele verschillen tussen de publieke, gereformeerde kerk en gedoogde minderheden zoals de dopersen en de rooms-katholieken – liggen de verantwoordelijkheden van burgerlijke overheid en kerk sterk in elkaars verlengde. Onbekommerd kan de ‘magistraat’ worden aangeduid als ‘hoedster’ van beide tafels van de wet van God, die de ware godsdienst moet beschermen en bevorderen. Tegelijk presenteert de auteur van deze disputatie, Johannes Polyander (1568-1646), een nuchter en behoedzaam beeld van de verschillen tussen kerkelijke en burgerlijke regering. In kort bestek noteer ik drie onderdelen van zijn betoog die karakteristiek zijn voor een gereformeerde visie op de verhouding van kerk en staat.

In de eerste plaats staat de bepaling van de wederzijdse bevoegdheden van burgerlijke en ‘geestelijke’ overheid tegen de achtergrond van het algemene denken over wet en recht. In overeenstemming met de ethische categorieën die in de middeleeuwse scholastiek waren ontwikkeld, beroept de *Synopsis* zich op het ‘natuurlijke recht’ dat God in de schepping heeft gelegd en dat het normatieve kader vormt voor de menselijke samenleving. Interessant is dat het door God gegeven karakter van deze natuurlijke ordening gebruikt wordt om een stelling te weerleggen die binnen de rooms-katholieke theologie was ontwikkeld, namelijk dat de kerk en de geestelijkheid buiten het domein van de burgerlijke overheid vallen. Polyander stelt, onder verwijzing naar Romeinen 13, dat de gehoorzaamheid aan de wereldlijke overheid behoort tot het ‘goddelijke recht’ (*ius divinum* – in de theologische ethiek de zwaarstwegende categorie van voorschriften, in onderscheid van wat naar ‘menselijk recht’ of *ius humanum* is geregeld). Vervolgens keert hij een subtiele toepassing van het adagium van Thomas van Aquino dat ‘de genade de natuur niet vernietigt, maar haar vervolmaakt’ (*gratia non tollit naturam sed perficit*) tegen de rooms-katholieke poging om het kerkelijke leven geheel aan het gezag van de burgerlijke overheid te onttrekken: ‘De wet van de genade, die God aan zijn kerk geopenbaard heeft, neemt de wet van de natuur en het volkenrecht waarop het gezag van de magistraat rust niet weg, maar bevestigt en

vervolmaakt die juist.’ Dit argument krijgt een dubbele ironie wanneer we het leggen naast de ‘immuunverklaring’ van de Amerikaanse ‘megakerk’ van John MacArthur: nu zijn het niet de rooms-katholieken, maar christenen in een veeleer ‘doperse’ denklijn die hun kerkelijke ambtsdragers uitgezonderd achten van gehoorzaamheid aan de overheid en die een absolute tegenstelling maken tussen ‘Christus’ en ‘Caesar’.

Blijvende waarde van het Oude Testament

Een tweede element van het betoog in de *Synopsis* gaat expliciet op het ‘doperse’ gedachtengoed in. Behalve de bekende revolutionaire neiging en het pacifisme van de doperse bewegingen valt een fundamenteeler verschil op: terwijl de ‘doperse radicalen’ (Polyander verwijst in één adem ook naar de socinianen) zich uitsluitend op een selectie van voorschriften van Christus in het Nieuwe Testament beroepen, behoort tot een gereformeerde visie op overheid en samenleving ook een verwerking van wat het Oude Testament leert. Inhoudelijk leidt dit tot een brede, realistische en genuanceerde kijk op doel en taak van de ‘magistraat’, inclusief de mogelijkheden en de wederzijdse begrenzing van de samenwerking tussen het ‘geestelijke’ en het ‘wereldlijke’ domein. Zo mogelijk nog verder strekkend is het hermeneutisch gewicht van het beroep op het Oude Testament. Dit is bij uitstek een beveiliging tegen elke dualistische scheiding tussen het ‘geestelijk’ en het ‘wereldlijk’ leven, en een principiële erkenning van de eenheid van Gods handelen in schepping en herschepping. Gods gerechtigheid ordent het ‘natuurlijke’ leven en neemt daarbij de verschillende dimensies van staat, samenleving en kerk in dienst.

Daarmee is ook het derde aspect van de gereformeerde visie op de overheid gegeven: de onderlinge verhouding van kerk en staat als beide ondergeschikt aan Gods soevereine regering. Zoals bekend gingen de arminiaanse twisten over de leer van uitverkiezing, genade en wedergeboorte in de eerste decennia van de 17de eeuw gepaard met een strijd over de onderlinge rolverdeling tussen kerkelijke ambtsdragers en burgerlijke overheden. De remonstrantse voorman Johannes Uytenbogaert (1557–1644) maakte zich tot spreekbuis van de regentenpartij, die tussen overheid en kerk een verticale, gesubordineerde verhouding poneerde: onder het oppergezag van God komt eerst de overheid die van God gezag heeft ontvangen, en daaronder de kerk die zich dus de voogdij en zeggenschap van de staat moet laten welgevalen. Verschillende contraremonstranten hadden tegen deze voorstelling van zaken geprotesteerd, onder wie een van de vier auteurs van de *Synopsis*, Antonius Walaeus (1573 – 1639). Op een voorzichtige maar duidelijke manier stelt ook de *Synopsis* dat overheid en kerk op een onderling gelijkwaardige positie onder het gezag van God staan. Van volledige onderschikking van de

kerk aan de staat kan dus geen sprake zijn. Tegelijk bepleit Polyander een innige samenwerking tussen ambtsdragers en magistraten.

Lijnen naar de coronacrisis van vandaag

Onder het voorteken van een plurale, postchristelijke samenleving zoals we die vandaag kennen ziet zo'n samenwerking er anders uit dan in het 17de-eeuwse Nederland waar van de 'magistraten' persoonlijke betrokkenheid bij en belijdenis van het gereformeerde verwacht mocht worden. Toch blijft mijns inziens ook in de spanningsvolle situatie die we momenteel beleven dit de aangewezen weg: met volledige erkenning van de civiele autoriteit van de overheid en van de noodzaak om ter bescherming van de volksgezondheid ingrijpende maatregelen te nemen als kerken het gesprek en de samenwerking zoeken in landelijk overleg maar met name op plaatselijk en regionaal niveau. Johannes Polyander laat subtiel het verschil doorschemeren tussen 'het heilige' waarvoor de kerk leeft en 'het rechtvaardige' waarvoor de overheid verantwoordelijk is. Dit betekent ook dat de kerk zich zal richten op de vorming van het geweten en het voeden van de ziel met het evangelie van Gods genade, terwijl het bereik van de overheid grotendeels beperkt is tot afdwingbare, uitwendige voorschriften op het niveau van gedrag.

Toch raken beide domeinen elkaar in de inzet voor de vrede in de maatschappij en het welzijn van allen. Daarvoor biedt de coronacrisis meer dan genoeg aanknopingspunten. Het is eigen aan een crisis dat veel onzeker is en alle betrokkenen hun opstelling voortdurend nieuw moeten bepalen. Dit betekent ook dat fundamentele theologische inzichten inzake de verhouding van kerk en staat niet een-twee-drie tot pasklare antwoorden leiden. Wel tekent zich een lijn af waarlangs het denken en het handelen van kerken in deze tijd van corona zich kunnen bewegen. Ik duid die aan in drie korte opmerkingen.

Ten eerste: de kerk en de overheid bevinden zich elk met een eigen verantwoordelijkheid op het terrein van het menselijk samenleven. Het is van belang om beide 'instituties' niet als abstracties te benaderen, maar als concrete gestalten die God aan de ordening van het menselijk leven geeft. Dit helpt om doelen, taken en bevoegdheden over en weer te relateren aan het bevorderen van het gemeenschappelijk goed van de samenleving: vrede, veiligheid, welzijn, rechtvaardigheid.

Ten tweede: de burgerlijke overheid heeft de macht en de autoriteit om grenzen te stellen en gedrag van burgers en maatschappelijke instellingen af te dwingen. De apostel Paulus spreekt daarbij in Romeinen 13 over 'het zwaard', dat in uiterste gevallen gehanteerd wordt om 'de kwaden te straffen'. In zaken van openbare orde en veiligheid, waaronder ook de bescherming van de volksgezondheid valt in een situatie van pandemie, heeft de kerk zich

naar de voorschriften van de overheid te schikken. Praktische beperkingen moeten in dat opzicht onderscheiden worden van de principiële vrijheid in verkondiging en viering.

Ten derde: juist wanneer kerken de bevoegdheid van de overheid erkennen om in het ‘uiterlijke leven’ bindende maatregelen te treffen, is er ruimte om zich op de eigenlijke taak van de kerk als lichaam van Christus te concentreren. Aansluitend bij de bekende drie ‘ambten’ waarin de christen deelt in de zalving van Christus (HC zondag 12) pleit ik ervoor dat de kerken in Nederland werk maken van het profetisch getuigenis over God die de Schepper en de Verlosser van het leven is; van een koninklijk opkomen voor wie in de verdrukking raken; en van een priesterlijk omzien naar elkaar door gebed, gebaar en gesprek.

Promoties en benoemingen

In deze tijd van corona gaan het onderwijs en onderzoek in de theologie door. Met de nodige beperkingen, en in veel gevallen online in plaats van in fysieke ontmoeting. Uit de afgelopen maanden is een aantal theologische promoties te melden:

Aan de Evangelisch Theologische Faculteit Leuven vond op 22 oktober 2020 de promotie plaats van Michael de Luca op een onderzoek naar de interpretatie van de belofte van een ‘nieuw verbond’ in Jeremia 31:31-34 door Messiasbelijdende Joden (Franstalig proefschrift onder de titel “Quelle ‘nouvelle alliance’ pour les Juifs messianiques? Une étude comparative de la réception de Jérémie 31:31-34 dans le mouvement juif messianique contemporain”; promotores waren M.J. Paul en E.W. van de Poll).

De Theologische Universiteit Kampen telde twee onlinepromoties. Op 11 december 2020 promoveerde de emeritus baptistenpredikant Yme Horjus op een dissertatie getiteld *Elkaar aanspreken. Een onderzoek naar het draagvlak voor tucht in de Unie van Baptistengemeenten in Nederland* (promotor M. te Velde). Op 16 december 2020 vond de promotie plaats van Surya Harefa uit Japan met een proefschrift getiteld *A Free Church in A Free State. The Possibilities of Abraham Kuyper’s Ecclesiology for Japanese Evangelical Christians* (promotor A.L.Th. de Bruijne).

Een respectabel aantal proefschriften werd in de voorbije maanden verdedigd aan de Protestantse Theologische Universiteit. Voor de lezerskring van *Theologia Reformata* is met name de promotie van emeritus predikant Barend Weegink van belang. Onder de titel *‘Nochtans mijn God’* onderzocht hij het leven, de theologie en de spiritualiteit van A.J.Th. Jonker, hervormd predikant en kerkelijk hoogleraar in Groningen, die behoorde tot de tweede generatie ‘ethisch theologen’, en die een openheid voor de moderne cultuur com-

bineerde met een bevindelijkheid die nauw aan de gereformeerde spiritualiteit verwant was. Bij deze promotie op 25 november 2020 traden J. Hoek en E. van 't Slot als promotores op.

Aan de Vrije Universiteit promoveerde op 15 december 2020 Seung-Chan Park op het proefschrift *One and Holy. A Proposal for a Korean Reformed Ecclesiology* (promotores C. van der Kooi en E. van der Borgh). Park brengt de leer over de kerk van G.C. Berkouwer in gesprek met Koreaanse theologen en de Wereldraad van Kerken.

De jonge doctores en hun promotores wensen we van harte geluk met het behalen van dit resultaat. Laten de vruchten van hun theologisch denkwerk in binnen- en buitenland hun weg mogen vinden.

Naast de promoties zijn enkele benoemingen te vermelden. De faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit benoemde dr. Gerdien Bertram-Troost tot hoogleraar Onderwijs in levensbeschouwelijk en pedagogisch perspectief en dr. Miranda Klaver tot hoogleraar Antropologie van religie, met speciale aandacht voor charismatisch christendom. Een hartelijke gelukwens aan deze twee onderzoekers, die aan de bezinning op bijbelgetrouw christelijk geloof in bredere maatschappelijke zin al het nodige hebben bijgedragen, en van wie we nog veel mogen verwachten.

Op de valreep kwam het bericht dat de Theologische Universiteit Apeldoorn mr.dr. W.A. Zondag benoemde op een bijzondere leerstoel Kerk, Recht en Samenleving in samenwerking met de Reformatorisch Maatschappelijke Unie. Zondag is predikant van de gereformeerde gemeente te Dordrecht, en was eerder hoogleraar arbeidsrecht aan de Rijkuniversiteit Groningen. We wensen dr. Zondag en de TU Apeldoorn geluk met deze in meerdere opzichten veelbelovende samenwerking.